

פרק תשיעי – עשרים שנות שכנות

המסיתים. מוסכם בכפר, כי די היה לו באותו ניסיון בלתי מוצלח בשנת 1921, שבו נעצר בידי השלטונות הצבאיים הבריטיים לאחר ההתקפה על פתח תקוה; וכי בוודאי לא שכח איך ראש השומרים, אברהם שפירא היהודי, היה זה ששיחרר אותו בערבות.

בפרעות שידע היישוב היהודי ב-1929 עמד אפוא השייח' הנכבד מנגד; וכאשר נודע לו כי נרגעו הרוחות, שלח להודיע על כך לפועלי משק שיפר שבלילות ההם לנו במגדאל. ואילו כשפרצו המאורעות (המרד הערבי) ב-1936 – אף הזהיר את אנשי הדר מפני הצרה הקרבה ובאה.

ריסוס בפרדס הערבי

יחסי השכנות המתמשכת עם הערבים ידעו עליות ומורדות. היו תקופות של מתיחות, והיו גם ימים של שיתוף פעולה. מכל מקום, גם לערבים היו פרדסים. הם עקבו בעניין אחר מעשה ידיהם של השכנים היהודים, ולא פעם היו מוכנים ללמוד מהם שיטות עבודה חדשות. "עוד כשהפרדסים הניבו לראשונה התברר כי הפרי נגוע בכנימת הפסיק ובכנימת המגן-האדומה, ויש לרסס את הפרדס בשמן [מחברת] ואלק", כתב אפרים הרץ. "חומר הריסוס היה ארוז בחביות בנות מאה ליטרים. החביות היו נפתחות מצד החישוק הקפיצי, כך שבגמר העבודה יכולת לסגור את החבית כבתחילה, אם נשאר חומר בפנים.

"לחיים כל-טוב, ממתיישי הדר, היו סוס, עגלה ומרסס. שכרו אותו לביצוע העבודה, והזמינו שני פועלים מלשכת-העבודה, אף-על-פי שהיו פועלים די הצורך בפרדסי יכין – החברה שהזמינה את העבודה. הסיבה לדרישה זו של הלשכה, להעסיק שניים מפועליה, היתה שהעבודה נחשבה למכניסה: שילמו בעבודה עשרים וחמישה גרוש ליום עבודה, במקום עשרים גרוש ליום עבודה רגיל. היה צורך להוסיף לצוות עוד שני פועלים כמחליפים, מפני שהמרסס היה מופעל ביד ולא במנוע ומפני שבמשאבת יד אי אפשר לעבוד בלי הרץ; האנשים הנוספים איפשרו לחבריהם להחליף כוח." (מאוחר יותר היה מרסס עם מנוע, ולא נזקקו לשאיבה ביד).

"עבודת הריסוס נמשכה כרגיל בלי כל אירועים מיוחדים. והנה, באחד הימים עבר על פנינו השומר הערבי, חמדן, שהיה סודני כהה-עור וערמומי. בראותו את כל הכבודה הזאת – סוס, עגלה ועליה מרסס – שאל: מה העבודה הזו לכם? ענו לו: כאן מתבצעת עבודת ריסוס נגד כנימת המגן-האדומה וכנימת הפסיק, כאילו מובן-מאליו הוא עניין הריסוסים וחיסול הנגעים בכלל, שריבון העולם טרח לגלותם לאדם למען רווחתו... השומר חמדן הקשיב להסברים, פלט מעין ברכת פרידה 'בחתראקום-אשאבאב' – ושם פעמיו הישר לבית השייח' של אבו-קישק. שם סיפר, כנראה, את הנפלאות אשר ראו עיניו

האדמות שעליהן הוקמה הדר גבלו בנחלתו של השייח' של אבו-קישק. המקום היה שומם לחלוטין. הזיכרון שנותר בלב המתישבים הראשונים היה עדרי צאן פזורים בשטח, וכמה רועים בדוים משבט אבו-קישק שהיו מופקדים עליהם.

הפועלים הראשונים, עובדי משק שיפר, נזקקו לשומר כדי לבלום – ולו במקצת – את מכת הגנבות. את התפקיד הזה מילא באותם ימים מוטקה חיטובין, גבר גבה קומה ורחב גרם, בעל מזג טוב וידידותי, שהיה מיווד עם השכנים הערבים בני השבט אבו-קישק. אל תפקידו כשומר התייחס בחרדת קודש, ועם זה האמין בחשיבות קירוב הלבבות בין יהודים וערבים. את השכנים הערבים ראה כמבעד לעדשה ורודה ורומנטית, ואין פלא אפוא שביקש להידמות להם במובנים מסוימים. לעתים נהג לחבוש לראשו כפייה ועקאל, להתעטף בעביה ולדהור על סוסו האביר בדרכי העפר של המושבה. כחבר באגודת השומרים נפגש לעתים קרובות עם שאר השומרים בסביבה, והאזין כמוקסם לאגדות העם הערביות ולמשלים שהושמעו במפגשים אלה. הוא עצמו לא שלט בשפה הערבית, וצר היה לו על כך.

אכן, מתחילת הדרך הסתמנו יחסים טובים לא רק עם היישובים העבריים ה"וותיקים", אלא גם עם השבטים הערביים, אבו-קישק ואבו-פאיד – כפי שעולה, למשל, מעדותה של גברת קלריך (בפרק השני); היום אפשר לראות בכך תמימות, ואולי התנשאות; אבל אז, בשלהי שנות ה-20 למאה העשרים, האמינו המתיישבים בכל לבם כי ישררו יחסים תקינים עם השכנים. יותר מכול מצאו הילדים שפה משותפת. "בימי הילדות המוקדמת שלי כמעט שלא היו בהדר ילדים בני גילי", מספר יריב אורן, שגדל בהדר מאז היוולדו (בשנת 1930). "הילדים היחידים שהיו קרובים לי בגיל היו ילדי השבט אבו-קישק. הייתי מסתובב אתם, נלווה אליהם ואל עדריהם, וגם בשבתות הייתי נוהג לבקר בבתיהם. מובן שלמדתי את שפתם והאזנתי כמוקסם לסיפוריהם. גם הם היו מבקרים בהדר – קונים ומוכרים דברים, ולפעמים סתם גונבים אותם. רוח טובה שרתה בינינו."

מוטה שחם (זמודז'ק) שהגיע להדר בהיותו בן שלוש (בשנת 1934) זוכר כי אביו הרפתן, זליג, החזיק תמיד עשב בחצר, מאכל לפרות. "נערים של אבו-קישק היו באים, מסתובבים בין הבתים, וליד הבית שלנו היו צועקים: 'זליג, זליג', הוא אומר. 'אם לא היתה תשובה, היו נכנסים לחצר וגונבים במהירות את העשב.'"

היחסים בין מתיישי הדר לשכנים הערבים היו בדרך כלל תקינים, ללא חריקות בולטות. יתרה מזאת, בזמנים הקשים, כאשר אוכלוסייה ערבית מוסתת ביצעה פרעות ביישוב היהודי, השייח' של אבו-קישק נמנע בקפדנות מלהיגרר אחר

עמיחי כהן עוזר
בריסוס בפרדס
במרסס עם מנוע
הרתום לסוס
ב־1934.

אפרים הרץ
והמרסס שהופעל
ביד ב־1932.

הובלת ירקות מהשדה
בסלים ושקים ב־1932
במשק אפרים כהן.

פריים. תוך כדי השיחה עקב אחרי מהלך העבודה. הערביות אצורצו למלא את תפקידן כראוי מתוך רצון להשביע את רצון בעל הפרדס. עוד רגעים מספר עמד השייח' ושאל על דא ועל הא, ואז אמר 'שלו' ונעלם אל מאחורי גדר הצברים. "הערבים נשמו לרווחה. עתה ביקשו להניח להם לאכול את ארוחת הבוקר שלהם וכשסיימו – חזרו לעבודת הריסוס. היום עבר, וירד הערב. חזרתי למושב וסיפרתי לחבר'ה את רשמי היום בפרדס השייח'. למחרת חזרתי לעבודה במחשבה כי עלי להמשיך כל עוד אני דרוש שם. ואמנם, אחרי הצהריים הופיע השייח', שאקר אברקישק, ונכנס אתי בשיחה על כל מיני עניינים. הוא דיבר סחור-סחור, עד שהגיע לנקודה שאליה חתר: 'כידוע לך, אמר, אני משלם עשרים וחמישה גרוש ליום על עבודתן של חמש ערביות; גבר מהשבט שלי מקבל משמונה עד עשרה גרושים ליום עבודה. והגברים כבר למדו את תורת הריסוס, כולל הרכב החומר ומידת הדילול הרצויה של חומר הריסוס. אני מודה לך על הדרכת הפועלים שלי על הצד היותר טוב. היום אם כן אתה גומר, ולהתראות."

המלט, הפרדס והגג

השאיפה לשמור על יחסים של שכנות טובה הצריכה לא פעם ויתור והשלמה אפילו עם מעשים פליליים. וגם אם מתיישבי הדר לא ידעו תמיד מתי לוותר ומתי לסגת, היה מי שלימד אותם לעשות זאת. דוגמא לכך אפשר למצוא בכמעט-תקריט מראשית שנות ה-30. כאשר עמדו לטעת את פרדסי קופר בהדר, ולאחר יישור השטח, הגיעו מבצעי העבודה למסקנה כי על-מנת למנוע סחף בגלל גשמי החורף – יש צורך לצקת קיר בטון בגובה של מטר. הזמינו זיפזיף ומלט, אבל כאשר הגיעו הפועלים לביצוע העבודה – התברר כי המלט נעלם. לא היה זה דבר קל: שבעים שקי מלט נעלמו כלא היו. סיפרו זאת לבעל הפרדס, מאיר קופר, ולשומר מוטקה. השומר הזמין את משטרת פתח תקוה, ולא עבר זמן רב עד שהגיע למקום הקצין רוזנשטיין, יליד זכרון יעקב, שהיה אדם נמוך קומה ומוצק. יחד עמו באו שוטרים, ובנוסף להם גם גשש.

הגשש מצא בואדי שלידי הפרדס סימני מרבץ של גמלים ופרסותיהם המפושקות. העקבות חצו את הוואדי והולוכו עד למאהל של הבדוים משבט אבו-פאיד, אך לא נפסקו ליד המאהל אלא המשיכו לעבר מושבו של שבט השייח' שאקר אברקישק. משנוכח כי העקבות מוליכים לשם, הורה הקצין לגשש להפסיק את העיקוב ולחזור לבסיס. "פי כאמאן עטר, יא סיד" (יש עוד המשך לצעדים, אדוני!) טען הגשש, והשומר שאל בתדהמה: "אדוני הקצין, למה נתת פקודה להפסיק? הרי ישנם עוד צעדים ברורים." אבל הקצין השיב בכעס: "מה אתם חושבים לכם, שבגלל כמה שקי מלט נשבש את היחסים הטובים עם השייח' אברקישק?" באותו לילה יצקו גג לאחד מבנייניו של השייח'. את שקי הנייר שבהם היה המלט שרפו, ולא נשאר זכר למעשה. בכך תמה אותה פרשה. ואילו מאיר קופר הביא מלט אחר, שבו השתמשו ליציקת קיר הבטון, כמתוכנן.

בפרדסם של ה'מוסקובים' (כך נקראו בפי הערבים כל העולים היהודים, כאילו כולם באו ממוסקבה). למחרת חזר אלינו השומר וביקש, בשם השייח', לשלוח לפרדסו של השייח' אחד מן העובדים הידועים את 'מעשה המרקחה', על-מנת שידריך את אנשיו בתורת הריסוס. 'שאלת המחיר לא תעמוד למכשול', אמר עוד בשם שולחו.

"למען הרושם הבטחנו לו תשובה רק ליום הבא – בטענה כי יש להודיע למנהל הפרדס 'מטוס', שהיה איש רמתיים ולשעבר חבר קבוצת דגניה. בהתייעצות בינינו הוחלט לשלוח אותי לפרדס השייח' (יחד עם האחים כל-טוב והמרסס שלהם). למחרת היום כשחזר השומר הערבי על-מנת לקבל תשובה, נאמר לו שהעניין סודר, וכי בבוקר היום הבא יבוא לפרדס מדריך לריסוס. נמסרו לו ההוראות לדאוג שלא יחסרו מים, ולהכין את חומר הריסוס הדרוש, וכמרכן מרסס ועגלה רתומה לסוס או פרד – העיקר שיהיה בכוחו למשוך את כל הכבודה – ועמם שני 'שבאב' (צעירים) להפעלת המשאבה.

"שליחו של השייח' ענה בחיוך רחב על שפתותיו העבות 'טייב-יא-חווגה'; כול-שי בלחיי' כלומר: טוב, אדון, הכול יהיה בסדר. למחרת בבוקר, בהגיעי לפרדס השייח', התגלה לעיני פרדס מעובד היטב, שאין בו עשבים שוטים כלל – גם לא יבלית, שאהבתה לאדמות שמנות ומושקות ידועה מקדמת דנא. הפרדס היה מוקף גדר חיה של שיחי צבר דוקרני, ושומר נפשו ירחק מהם.

"ברחבה שלפני השער עמדו חמש ערביות וגברים אחדים. בתוך הפרדס היו מוטלות החביות עם חומר הריסוס. ליד הגדר, לאורך הפרדס, התמשכה תעלת מים מוגבהת, בנויה מאבנים, טיט, מלט וסיד. כן עמדה כבר העגלה, רתומה לסוס, ומרסס מותקן עליה. הסברתי לנוכחים את פעולותי: הנה, כך פותחים את החבית – על ידי תלישת סגר העופרת, כך שהחישוק משתחרר על נקלה ואל ההסבר הצטרפה, כמובן, הדגמה: פתחתי את חבית החומר בעוד הנוכחים מסתכלים בי. וכשנפתחה החבית, והחומר הלבן התגלה כמין שמנת, פרצה מפי הנשים קריאת התפעלות. לאחר ששאבתי מנה מן החומר ודיללתי אותה במים, הדרכתי את הגברים העובדים במרסס איך לצקת את החומר תוך כדי בחישה והוספת מים עד מלוא המרסס. הגברים התחילו דוחסים אויר למרסס, עד שמחוג השעון המורה על הלחץ התחיל לעלות ולהתייצב. עכשיו אפשר להפעיל את הרובים עם פומיות הריסוס, אמרתי, והמשכתי להסביר כי יש לרסס עד שניגרים המים מן העלים. הערביות התרוצצו, הביאו פחי מים ומזגו אותם אל תוך חבית שעמדה מוכנה למטרה זו.

"השייח' הופיע כשעה אחרי שהעבודה נכנסה למסלולה והתנהלה בסדר מופתי. הערבים שעבדו אצל השייח' היו צייתנים באופן מיוחד, וייתכן שביטאו בהתנהגותם מורא ופחד. אבל השייח' לא היה מטיל מורא כלל: בהגיעו לפרדס הכריז 'סבח-איל-חיי' (בוקר טוב), נכנס אתי בשיחה בדבר העבודה ויעילות החומר בהשמדת הכנימות שעל עלוות העצים ועל